

Rewitalizacja społeczna
poprzez współczesną sztukę teatralną
w ocenie reprezentantów (twórców i odbiorców)
sztuki dramatycznej
Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 2734

Teresa Wilk

Rewitalizacja społeczna
poprzez współczesną sztukę teatralną
w ocenie reprezentantów (twórców i odbiorców)
sztuki dramatycznej
Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzenci
Krystyna Ferenz
Jacek Piekarski

Publikacja — po wyczerpaniu nakładu — dostępna będzie w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

Rozdział I

Wybrane aspekty zmiany społecznej jako kontekst podejmowania działań rewitalizacyjnych. Zagadnienia kultury i sztuki w naukach społecznych	19
---	-----------

Przemiany społeczne a potrzeba działań rewitalizacyjnych	20
Filozoficzne konteksty kultury, sztuki i estetyki	44
Kultura, sztuka, teatr w perspektywie socjologicznej.	53
Pedagogika kultury — kultura jako przestrzeń działania człowieka.	64
Ogólny zarys obszarów zainteresowań problematyką kultury i sztuki w koncepcji pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej	76

Rozdział II

Teatr w przestrzeni życia człowieka	83
Miejsce teatru w kulturze	84
Teatr w ludzkim doświadczeniu — elementy perspektywy historycznej	90
Społeczna rola teatru	100

Rozdział III

Legnica, Nowa Huta, Wałbrzych — społeczne przeobrażenia a perspektywa rewitalizacji	119
Przemiany społeczne a wybrane obszary upośledzenia społecznego	120
Środowisko lokalne — przestrzeń identyfikacji człowieka	127

Legnica, Nowa Huta, Wałbrzych – przeszłość i współczesne problemy uczestnictwa społecznego	141
Rozdział IV	
Zagadnienia metodologiczne	175
Ogólne założenia metodologiczne realizowanych badań własnych	175
Przedmiot badań, cele i problemy badawcze	183
Metody, techniki i narzędzia badawcze	187
Przebieg procesu badawczego i dobór próby badawczej	194
Rozdział V	
Partycypacja społeczności lokalnej w sztuce teatralnej a możliwości rewitalizacji społecznej w świetle prowadzonych badań	199
Miasto jako przestrzeń działalności rewitalizacyjnej – charakterystyka sieci aktywizacji w kontekście Legnicy, Nowej Huty, Wałbrzycha	200
Uczestnictwo społeczności lokalnej w projektach teatralnych. Teatr jako narzędzie rewitalizacji społecznej na obszarach wybranych miast	224
Wybrane przykłady partycypacji lokalnej społeczności w projektach teatralnych inicjowanych w Legnicy	231
Rola, status i miejsce teatru w społeczności miejskiej Legnicy, w opinii reprezentantów środowiska	246
Wybrane przykłady partycypacji lokalnej społeczności w projektach teatralnych na terenie Nowej Huty	263
Rola, status i miejsce teatru w ocenie społeczności miejskiej Nowej Huty	274
Wybrane przykłady partycypacji lokalnej społeczności w projektach teatralnych występujących na obszarze Wałbrzycha	286
Rola, status i miejsce teatru w ocenie mieszkańców Wałbrzycha	298
Zakończenie	315
Aneksy	331
Bibliografia	343
Summary	363
Résumé	365

Wstęp

Charakterystyczną cechą rozwoju współczesnych społeczeństw jest niewątpliwie dynamika przemian obejmująca swym zasięgiem bodaj wszystkie sfery aktywności człowieka. Dokonującym się przemianom, przynoszącym oczekiwane, pozytywne rezultaty, przyczyniające się do rozwoju oraz poprawy warunków życia poszczególnych jednostek i grup społecznych, towarzyszą jednocześnie negatywne konsekwencje będące udziałem istotnej liczby mieszkańców naszego kraju. Spośród tych dotyczących największych grup społecznych wymienić należy: ubóstwo, bezdomność, bezradność, samotność, marginalizację, zanik sensu życia, poczucie krzywdy, brak identyfikacji z przestrzenią miejsca życia czy rozpad więzi społecznych. Osoby mające na co dzień trudne doświadczenia, na swój sposób interpretują obiektywną rzeczywistość, wycofują się z wszelkiej aktywności społecznej, kreują nowy styl życia, tworzą swój własny świat, budując granicę niedostępności.

Dokonujące się przemiany nie zawsze przyjmują kierunek zgodny ze społecznymi oczekiwaniami, w konsekwencji tego stanu pojawia się szereg przypadkowych i niekorzystnych zjawisk powodujących dysfunkcje w wielu obszarach życia jednostki. Współcześnie wszyscy funkcjonujemy w przestrzeni ryzyka — ekonomicznego, kulturowego, tożsamościowego — która kreowana jest przez proces globalizacji oraz naszą aktywność lub jej brak¹. Ta, tak skomplikowana wielowymiarowo rzeczywistość, implikuje potrzebę rewitalizacji społecznej, wymaga działań kompensacyjno-profilaktycznych oraz wspierających, realizowanych systemowo w ramach polityki społecznej przez liczne instytucje społeczne, tudzież przez organizacje

¹ Zob. U. Beck: *Spółczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, 2002.

samorządowe. Nader często działania podejmowane w przestrzeniach charakteryzujących się wysokim stopniem dysfunkcji wydają się dalece niewystarczające. Jeżeli już spełniają swoją funkcję, to zdecydowanie w sferze zabezpieczeń natury ekonomicznej, w znacznie mniejszym stopniu przyczyniają się do zmiany świadomości, sposobu życia. Częściej okazują się ratunkiem, tymczasowym zabezpieczeniem podstawowych potrzeb życiowych. Jedną z podstawowych przyczyn niskiej skuteczności działań rewitalizacyjnych realizowanych w środowiskach dysfunkcyjnych jest brak zaangażowania w owe działania osób, które najczęściej doświadczają sytuacji wymagających kompensacji.

Wspomniane pojęcie „rewitalizacja społeczna” jest procesem zorientowanym na wprowadzenie określonych zmian, odbudowę pożądaných wartości, struktur funkcjonujących w przeszłości, jest ożywieniem — przywróceniem do życia, sprawności — przestrzeni ludzkiej egzystencji. Jest działaniem pragmatycznym, przywracającym i regenerującym więzi społeczne, a także pożądanę postawę. Często jest ono utożsamiane z działaniami podejmowanymi w dążeniu do zrealizowania określonego celu. To swoisty rodzaj pewnego typu rewaloryzacji. Rewitalizacja rozumiana jest jako proces przywracania do życia (sprawności) poszczególnych grup społecznych, środowisk lokalnych, to kreowanie warunków umożliwiających realizację indywidualnych i społecznych potrzeb. Jest też budowaniem poczucia tożsamości oraz identyfikacji z lokalną społecznością, z przestrzenią realizacji codzienności².

Aby działania zainicjowane w tym procesie mogły przynieść oczekiwane rezultaty, niezbędne jest określenie zasad i warunków. Podstawowymi ich wymogami pozostają: partycypacja lokalnej społeczności w proponowanych projektach oraz animacja jednostek i grup społecznych w celu ich aktywizacji, jak również zainteresowanie całej społeczności lokalnej programem tychże działań, które w rezultacie mają stać się wspólnym polem działalności zorientowanej na osiągnięcie zamierzonego celu. Istotną kwestią jest określenie kapitałów — społecznych, edukacyjnych, kulturowych, jakimi dysponuje środowisko, wyodrębnienie instytucji, które w znaczący sposób mogą włączyć się w podejmowane inicjatywy oraz uaktywnienie czynników motywujących przedstawicieli lokalnej społeczności do zaangażowania się w działania tworzące bezpieczną przestrzeń.

Zasadnym wydaje się, by kreowanie nowej rzeczywistości, opartej na ładzie społecznym, poczuciu bezpieczeństwa oraz pełnym dostępie do dóbr społecznych, odbywało się przy aktywnym zaangażowaniu przedstawicieli nauk społecznych, zwłaszcza pedagogów społecznych. Szczególnie,

² L. Turner: *From Transformation to Revitalization: A New Research Agenda for a Contested Global Economy*. „Work and Occupations” 2005. Vol. 32, No. 4, s. 386—387.

iz różnorodność i natężenie zjawisk problemowych doświadczanych przez coraz liczniejsze grupy społeczne w pełni to zainteresowanie (badawcze i pragmatyczne) uprawomocnia³.

Związek pedagogiki społecznej z wieloma dziedzinami nauki jest potwierdzeniem jej otwartości i gotowości do wykorzystania oraz zastosowania analiz, wyników badań, refleksji, by realizowane działania własne usprawnić. Pedagodzy od lat podejmują również próby znaczącego wykorzystania, do własnych postępowań badawczych, kultury oraz konkretnych dziedzin sztuki, w tym teatru.

Zasadniczo w przeszłości, ale także obecnie widoczny jest brak opracowań naukowych prezentujących sztukę teatralną i samą instytucję teatru jako czynniki, narzędzia usprawniające, w zasygnalizowanym na wstępie procesie rewitalizacji, obszary z pozoru tylko nieskażone problemami społecznymi.

Autorzy opracowań w rodzimej literaturze przedmiotu — dotyczących wielowymiarowych ról spełnianych przez teatr — podejmują raczej analizy *stricte* artystyczne, obszary aksjologiczne, tudzież ukazują funkcje teatru zorientowane zasadniczo na realizację oczekiwań, które umownie można określić jako rozrywkowo-towarzyskie. Natomiast w powszechnej świadomości nie identyfikuje się teatru z funkcjami kompensacyjnymi, dotyczącymi występujących współcześnie żywiołowych, nieprzewidywalnych i niepożądanych zjawisk społecznych. Tymczasem, uwzględniając skalę wszelkich nieprawidłowości, sytuacji trudnych — powstałych w okresie zmiany społecznej — których doświadczają ludzie w różnym wieku, o różnym statusie społecznym, postrzeganie teatru również w kategoriach instrumentu umożliwiającego wprowadzenie korzystnych zmian, modyfikacji, czy też kreowania postaw otwartych umożliwiających dyfuzję działań innowacyjnych zarówno w perspektywie indywidualnej, jak i zbiorowej, wydaje się przedsięwzięciem w pełni uzasadnionym nie tylko w kontekście podjętego tematu, ale również ze względu na jego praktyczne wykorzystanie. Z tych też względów w kształtowaniu się problematyki empirycznych badań oraz teoretycznych dociekań, które zostaną przedstawione w niniejszym opracowaniu, istotną rolę odgrywał wzgląd na praktyczno-społeczne implikacje pomyślanej instytucjonalizacji współczesnej kultury teatralnej w środowiskach lokalnych.

Uzasadnieniem zastosowania sztuki teatralnej w perspektywie pedagogicznej/społecznej jest świadomość, że otaczająca nas rzeczywistość kształ-

³ Zob. Z. Kwieciński: *Wykluczanie*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2002; Z. Kwieciński: *Tropy — ślady — próby. Studia i szkice z pedagogii pogranicza*. Poznań—Olsztyn—Toruń: Wydawnictwo „Edytor”, 2000; Z. Melosik: *Edukacja a stratyfikacja społeczna*. W: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski. Warszawa: PWN, 1994.

tuje sztukę teatralną, równocześnie ta właśnie sztuka modelować może otaczającą rzeczywistość. Owa nieunikniona wzajemność warunkuje zadania, jakie teatr realizuje w danej przestrzeni społecznej, np. poprzez ukazanie istniejących wokół zagrożeń oraz uświadomienie jednostce jej ontologicznych przesłanek, określonych wartości, metafizycznego kapitału, jakim dysponuje, a który warto i można wykorzystać, czyli zastosować w rozwiązywaniu sytuacji trudnych.

Jak zakłada Tomasz Goban-Klas, „teatr to: [...] najbardziej społeczna spośród sztuk”⁴. Myśl tę potwierdza fakt, iż dziedzinie tej, kształtowanej przez kolejne pokolenia, przypisany jest cel — spełnienie pewnych zadań wobec społeczeństwa, teatr realizuje bowiem wiele funkcji: edukacyjno-wychowawczą, katarytyczną, rozrywkową, społeczną, będąc środkiem komunikacji międzyludzkiej oraz czynnikiem integrującym społeczność danej przestrzeni.

XX wiek w znacznej mierze przyczynił się do odmiennego postrzegania związku sztuki/teatru i społeczeństwa, określając go bardziej aktywnym. Konsekwencją dostrzeżenia wspólnotowości teatru i społeczeństwa były badania, prowadzone przez Jean Duvignaud czy Georges’a Gurvitcha, autorów opracowań z zakresu socjologii teatru, dotyczące spektaklu i przekazu treści, publiczności, jej oczekiwań wobec sztuki teatralnej oraz postrzegania teatru jako narzędzia poznania społeczeństwa. Wspomniane badania obejmowały również swym zakresem funkcje użytkowe teatru, to znaczy: diagnozę i terapię oraz profilaktykę i kompensację⁵. Uwzględnienie wspomnianej problematyki w badaniach drugiej połowy minionego stulecia stanowi potwierdzenie roli, jaką ta dziedzina sztuki odgrywa lub może odgrywać, we współczesnych społeczeństwach. Wspomniany okres to czas kształtowania się postmodernistycznej koncepcji negocjacji ról i refleksyjności⁶.

William Inge już pół wieku temu stwierdził, że „dobra sztuka wyjaśnia życie”⁷. Pozwala bowiem na spojrzenie z pewnej perspektywy, pozwala na umowne doświadczenie zjawisk, motywuje do refleksji na temat aktualnej sytuacji człowieka, postawy, wreszcie pozwala odkryć to, co dla niego jest najważniejsze.

W tym samym tonie pisał kilka lat później Alain Schneider: „Teatr jest dla mnie sztuką, która uczy żyć [...]”⁸. Dzieje się tak nie tylko za sprawą

⁴ T. Goban-Klas: *Socjologiczna problematyka publiczności teatralnej*. „Kultura i Społeczeństwo” 1969, T. 13, nr 3, s. 18.

⁵ Ibidem, s. 7.

⁶ A. Giddens: *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Tłum. A. Szulżycka. Warszawa: PWN, 2002.

⁷ W. Inge, „Theatre Arts” 1958, nr 8, cyt. za: A. Hausbrandt: *Teatr w społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1983, s. 82.

⁸ A. Schneider, „Theatre Arts” 1961, nr 3, cyt. za: A. Hausbrandt: *Teatr...*, s. 87.

możliwości nabywania nowych doświadczeń, ale przede wszystkim poprzez ukierunkowanie naszego myślenia, uwagi na problemy wypełniające nasze codzienne życie.

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele interesujących opracowań dotyczących teatru jako instytucji kulturalnej, artystycznej, realizującej szereg funkcji⁹. Nie rejestruje się natomiast systematycznych opracowań, które prezentowałyby możliwości, jakie ma teatr wobec środowisk zdegradowanych, wymagających rewitalizacji. Być może warunkowane jest to niedostrzeganiem roli teatru jako czynnika kompensującego trudności społeczne, a tym samym zasadności wprowadzenia go do praktyki społecznej. Tymczasem, obserwując codzienność, można odnieść wrażenie, że funkcje społeczne teatru, jego możliwości są w znacznym stopniu częściej dostrzegane przez twórców i artystów teatralnych niż przez pedagogów.

Wobec zaistniałej sytuacji zasadne jest wskazanie możliwości (potencjału) teatru/sztuki teatralnej, które — wyrażone w konkretnych działaniach — przyczyniają się do rewitalizacji społecznej danych przestrzeni. Perspektywy zastosowania sztuki teatralnej w działaniach o charakterze rewitalizacyjnym mogą mieć charakter filozoficzny, socjologiczny, psychologiczny oraz pedagogiczny.

Inicjatywy te, które pragnę uczynić przedmiotem prowadzonych tu analiz, nawiązują zasadniczo do klasycznej koncepcji pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej: „Podstawowym zadaniem pedagogiki społecznej jako nauki jest badanie wzajemnych stosunków między środowiskiem a osobą, ujmowanie tych stosunków w pewne prawa oraz projektowanie przekształceń wadliwych elementów środowiska za pomocą aktywności zainteresowanych grup społecznych”¹⁰. Człowiek jest odpowiedzialny za własne życie, które powinien kreować własną aktywnością i twórczością. Aktywność H. Radlińska osadzała w przestrzeni kultury/sztuki, z której mamy prawo i obowiązek korzystać oraz ją współtworzyć.

Miejsce szczególne, pośród wielu instytucji oddziałujących na życie człowieka, za sprawą H. Radlińskiej pedagogika społeczna wyznaczała teatrowi: „Teatr, będący najdawniej znaną placówką oddziaływania, zmienia swój charakter w zależności od roli, którą spełnia: zaznajamia z dziełami wybitnymi [...]”¹¹. Potrzebę indywidualnej aktywności człowieka, jako środka regulującego i kształtującego jego życie, dostrzegała już H. Radlińska, rozwijając koncepcję sił społecznych — indywidualnych i zbiorowych — które miały być swoistym antidotum na sytuacje problemowe, z jakimi stykał się człowiek.

⁹ Zob. *ibidem*.

¹⁰ H. Radlińska: *Pisma pedagogiczne*. T. 1: *Pedagogika społeczna*. Wstęp R. Wroczyński, A. Kamiński, oprac. W. Wyrobkova-Delawska. Wrocław—Warszawa—Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961, s. 31.

¹¹ *Ibidem*, s. 273.

We współczesnej globalnej rzeczywistości preferowany jest wzór osobowy — człowiek, realizujący wiele ról, by nie zagubić się w przestrzeni różnorodności, nieustannie dbający o zachowanie tożsamości i poczucie bezpieczeństwa. Reprezentujący postawę refleksyjnego podmiotu, który wchodzi w dyskurs z wybranymi narracjami funkcjonującymi w przestrzeni społecznej.

Pożądane jest, by współczesny człowiek kreował własne życie w kulturze i przez kulturę. Współcześnie kultura nie może być rozumiana jako pole twórczości geniuszy, jako świąteczny ceremoniał, „niedotykający” codzienności. Przeciwnie — rezultaty wszelkiej działalności powinny dominować w praktyce codziennej, być dostępne dla ogółu i motywować go do aktywności¹². Refleksja ta w pewnej mierze odnosi się również do obecności teatru w życiu codziennym i stwarzania sprzyjających warunków do symbiozy między tą dziedziną sztuki a człowiekiem współczesnym. Dokonujące się w naszym kraju przemiany, obok pozytywnych rozstrzygnięć polityczno-administracyjno-gospodarczych, ujawniły szereg problemów społecznych, którym od lat próbują sprostać lokalne społeczności. Niepokojące rezultaty przemian wpisały się w przestrzeń każdego środowiska. To, co je różnicuje, to skala i zakres sytuacji problemowych oraz istniejący w danym środowisku potencjał — reprezentowany przez instytucje oraz jednostki — stanowiący realną siłę mogącą skutecznie podjąć działania kompensacyjne i profilaktyczne w ramach procesu rewitalizacji społecznej.

Uwzględniając powyższe, praca niniejsza podejmuje problematykę procesu rewitalizacji społecznej realizowanej w przestrzeni miast średniej wielkości: Legnicy, Nowej Huty¹³, Wałbrzycha, z praktycznym wykorzystaniem sztuki teatralnej/działalności teatru.

Wybór terenu badań oraz czynnika, który skutecznie realizuje podjęte działania, nie był przypadkowy. Wspomniane miasta reprezentują środowiska o wysokim poziomie różnorodnych dysfunkcji, będących w znacznym stopniu efektem zaistniałych przeobrażeń. Najbardziej dotkliwymi zjawiskami są: znaczny poziom bezrobocia, ubóstwo, bezdomność, brak poczucia bezpieczeństwa i perspektyw, bezradność, labilność więzi społecznych, zagrożenie marginalizacją.

¹² J. Kubin: *Kultura umysłowa — model i rezultat kształcenia ogólnego przez naukę*. W: *Professor Bogdan Suchodolski. Jego filozofia, myśl pedagogiczna i działalność*. Red. I. Wojnar, H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński. Warszawa—Toruń: PTP, Edytor, 1996, s. 68. Por. *O szansach i pułapkach ponowoczesnego świata. Materiały z seminarium Profesora Zygmunta Baumana w Instytucie Kultury*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Warszawa: Instytut Kultury, 1997, s. 96—113.

¹³ Administracyjnie dzielnica Krakowa, potocznie określana miastem średniej wielkości.

Zasadniczym elementem, który wzbudził moje zainteresowanie badawcze w trzech wymienionych wcześniej miastach: Legnicy, Nowej Hucie i Wałbrzychu, był działający w każdej z tych miejscowości teatr. Wspomniana instytucja okazała się interesującym przedmiotem analiz nie tyle z uwagi na jej artystyczne osiągnięcia (choć trudno je deprecjonować), ile z uwagi na jej twórczość, działalność artystyczno-społeczną, która wypełnia przestrzeń miast. W każdym z badanych obszarów teatr, poprzez realizowane projekty teatralne, włącza się bardzo aktywnie w proces rewitalizacji społecznej lokalnej społeczności, przestrzeni jej życia. Prowadzona działalność teatralna, podejmująca tematykę (problematykę) dominującą w danym środowisku, nie tylko zyskała akceptację społeczności, ale nawiązała z nią dialog wyrażający się w aktywizowaniu mieszkańców do działania oraz zainteresowaniu ich przestrzenią, w której realizują swoje życie.

W niniejszym opracowaniu zastosowano koncepcję metodologiczną ujmującą zarówno elementy typowej perspektywy monograficznej, jak i podejścia etnograficznego. Podjęto próbę nakreślenia swoistego rodzaju sieci działań rewitalizacyjnych opartych na wykorzystaniu środków związanych ze sztuką teatralną. Ponadto podjęto starania w celu nakreślenia zakresu partycypacji członków poszczególnych środowisk w realizowanych projektach teatralnych.

Inicjowane przez teatr działania, w które angażują się członkowie lokalnych społeczności, przyczyniają się do demarginalizacji. Poprzez twórczość (aktywność) artystów i mieszkańców dokonuje się proces kompensacji i profilaktyki. Partycypacja w prezentowanych w teatrze spektaklach oraz projektach realizowanych w przestrzeniach pozateatralnych umożliwia modelowanie ról i postaw oraz nawiązanie bezpośrednich kontaktów (interakcjonizm symboliczny) usprawniających porozumienie oraz wzmocnienie tożsamości i identyfikacji. Nawiązując do koncepcji refleksyjności Antony Giddensa, sztuka jawi się jako doświadczenie bezpośrednie i zapośredniczone, stając się przyczynkiem do refleksji nad rzeczywistością społeczną danej przestrzeni. Ponadto każda forma — bierna czy aktywna — partycypacji w sztuce teatralnej w przestrzeni badanych miast jest formą zaspokojenia potrzeb samorealizacji, sprawności oraz uczestniczenia w społecznej konstrukcji rzeczywistości. Eksplikacje poznawczo-badawcze prowadzone na rzecz tego opracowania pragnę zorientować na działania teatru funkcjonującego w konkretnym środowisku, na bezpośrednie doświadczenie treści przekazu, obecność w codziennym życiu oraz możliwości oddziaływania i przemian, jakie mogą zaistnieć w środowisku lokalnym w aspekcie indywidualnym i grupowym.

Zabiegi twórców mają na celu: zachęcenie społeczności lokalnych do bezpośredniego kontaktu z teatrem, pobudzenie widzów do refleksji, a dalej do działania, do zmiany sposobu myślenia i postrzegania rzeczywi-

stości, budowania porozumienia, kształtowania tożsamości i identyfikacji z przestrzenią, rozwijania poczucia własnej wartości, umiejętności radzenia sobie w sytuacji trudnej. Problematyka badawcza obejmuje zatem: określenie potrzeby zmian dostrzeganej przez mieszkańców, próbę określenia interpretacji zasadności partycypacji społeczności lokalnej w realizowanych projektach teatralnych oraz skuteczność procesu rewitalizacji społecznej realizowanej poprzez sztukę teatralną.

Możliwości rewitalizacji społecznej wybranych środowisk lokalnych – Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha z wykorzystaniem sztuki teatralnej – są przedmiotem analiz obejmujących „wycinek”, próbę szerszej klasy zjawisk. Działania zbiorowe twórców teatralnych oraz lokalnych społeczności na rzecz rewitalizacji społecznej określonych przestrzeni są przykładem swoistej integracji i społecznego porozumienia. Są jednocześnie przekazem kultury kreującym postawy wobec wybranych obszarów rzeczywistości społecznej – osób, zdarzeń, obiektów.

Józef Kozielecki ubiegłe stulecie nazwał wiekiem nieodpowiedzialności¹⁴. Kogo w większym stopniu dotyczy owo pojęcie? Czy osób doświadczających sytuacji trudnych, czy może osób powołanych do realizowania pomocy? Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Z pewnością natomiast można stwierdzić, iż postawę odpowiedzialności, zwłaszcza w środowiskach dysfunkcyjnych, próbują reprezentować podmioty związane z animacją i rewitalizacją środowiska poprzez wykorzystanie sztuki teatralnej. Nie bez przyczyny Bogdan Suchodolski powiedział, że kultura to służba społeczna i rodzaj społecznego współzycia¹⁵, nie obok siebie, ale dla siebie. Wielkość sztuki zawiera się nie tylko w jej artystycznym wyrazie, ale w jej praktycznej, powszechnej użyteczności.

Zgodnie z zaleceniami Stefana Nowaka, dotyczącymi konieczności przeprowadzenia krytycznej analizy literatury przedmiotu, ustalenia systemu pojęciowego wykorzystywanego w procesie formułowania celów i problemów badawczych będących działaniami poprzedzającymi realizację własnych badań empirycznych¹⁶, ustalono następującą konstrukcję opracowania. Pierwsza jego część poświęcona została analizom teoretycznym badanego obszaru rzeczywistości, ze szczególnym uwzględnieniem realiów społecznych, miejsca kultury, sztuki, wreszcie teatru w klasycznych koncepcjach wybranych dyscyplin nauk społecznych. Jest to o tyle istotne, iż w naukach społecznych, przeciwnie niż ma to miejsce w naukach przy-

¹⁴ J. Kozielecki: *Koniec wieku nieodpowiedzialności*. Warszawa: Jacek Santorski & CO. Wydawnictwo, 1995.

¹⁵ Zob. B. Suchodolski: *Uspołecnienie kultury*. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski, 1947.

¹⁶ Zob.: *Metody badań socjologicznych*. Wybrał, oprac., wstępem i przypisami opatrzył S. Nowak. Warszawa: PWN, 1965, s. 98.

rodniczych, nie dokonuje się — jak zauważa Robert K. Merton — „[...] proces zacierania się przeszłych osiągnięć poprzez włączanie ich do nowych dokonań [...]”¹⁷. Odwoływanie się do klasyków ma dodatkowy walor, otóż sztuki należące do repertuaru klasycznego w pewnym zakresie redukują złożoność problematyki, umożliwiając (ułatwiając) jednocześnie odpowiedzi na postawione pytania badawcze¹⁸. „A ponadto, co nie mniej istotne, odwoływanie się do klasyków częstokroć legitymizuje nową szkołę, nowy kierunek czy nurt poszukiwań badawczych. Odpowiednie fragmenty z pism klasyków pełnią rolę jednej z głównych przesłanek uzasadniających formułowane wnioski teoretyczne”¹⁹.

Prezentacja wybranych ujęć pierwszej części pracy, tj. treści stanowiących (konstituujących) rozdziały I, II i III, była celowym zabiegiem uzasadniającym prowadzenie przeze mnie dalszych analiz badawczych. W perspektywie przejawów i skutków dokonujących się zmian postanowiono ukazać ich konsekwencje w wybranych środowiskach — Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha — które z uwagi na historyczno-gospodarcze doświadczenia stanowią niezwykle ciekawe pole obserwacji i przedsięwzięć badawczych. Dodatkowym czynnikiem, który czyni wspomniane obszary godnymi uwagi, nie tylko w kontekście *stricte* badawczym, jest działalność i zaangażowanie lokalnych teatrów w dokonujący się w tych miastach proces rewitalizacji społecznej. Jeżeli teatr/sztuka teatralna jest instytucją reagującą na zjawiska społeczne, a tym samym jest istotnym instrumentem przyczyniającym się do usprawniania lokalnych środowisk — co potwierdzają źródła historyczne i współczesne badania — to zasadne było zaprezentowanie stanowisk przedstawicieli wybranych dyscyplin społecznych, w tym pedagogiki społecznej, określających miejsce i rolę kultury, sztuki, w tym teatru, w obszarze zainteresowań poszczególnych nauk. Ponadto, wskazując na współczesne zaangażowanie sztuki teatralnej w działania kompensacyjne i profilaktyczne, realizowane w przestrzeniach miast, istotnym było podkreślenie odwiecznego społecznego charakteru i roli, jaką odgrywała ta dziedzina sztuki w społeczeństwie.

Z uwagi na cel i przedmiot podjętych rozważań istotne było również zarysowanie sytuacji społecznej, gospodarczej oraz kulturalnej badanych środowisk w celu podkreślenia adekwatności realizowanych projektów teatralnych, tym bardziej że rzeczywistość i sztuka teatralna — w badanych przestrzeniach — ściśle ze sobą korespondują, wzajemnie sobie służąc.

¹⁷ R.K. Merton: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Tłum. E. Morawska, J. Wertheimstein-Żuławski. Warszawa: PWN, 1982, s. 57.

¹⁸ Zob. *Vilfredo Pareto. Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*. Red. A. Kojder. Warszawa: PWN, 1994, s. XI.

¹⁹ *Ibidem*.

Drugą część opracowania stanowią rozważania konstruowane na podstawie materiału empirycznego pozyskanego w drodze analizy treści różnego rodzaju tekstów, dokumentów, obserwacji, indywidualnych wywiadów swobodnych oraz wywiadów z ekspertami.

W rozdziale I zawarto analizy teoretyczne dotyczące zmian społecznych i potrzeby rewitalizacji lokalnych środowisk, zaprezentowano podstawowe pojęcia użyte w pracy oraz przedstawiono stanowiska, refleksje dotyczące kultury, sztuki i teatru w ujęciu reprezentantów filozofii, socjologii kultury i sztuki, pedagogiki kultury oraz pedagogiki społecznej. W rozdziale II podjęto próbę przedstawienia miejsca teatru w strukturze kultury z uwzględnieniem społecznej roli teatru w perspektywie historycznej. W rozdziale III zaprezentowano obraz rzeczywistości badanych miast w perspektywie dokonujących się przemian na przełomie XX/XXI wieku. W rozdziale IV przybliżono koncepcję metodologiczną dotyczącą realizowanych badań własnych, łączącą perspektywę monograficzną z etnografią, co jest swoistym nawiązaniem do propozycji badania problemów związanych z funkcjonowaniem środowisk lokalnych. Ostatni, V rozdział niniejszego opracowania, zawiera przykłady partycypacji lokalnych społeczności w projektach teatralnych i okołoteatralnych. Przedstawiono udział sztuki teatralnej w praktyce codziennej mieszkańców, jej zaangażowanie w przemiany indywidualne i społeczne. Przytoczono opinie mieszkańców i ekspertów dotyczące roli sztuki teatralnej w procesie rewitalizacji społecznej.

W konfiguracji celowo wybranych miast średniej wielkości – Legnicy, Nowej Huty, Wałbrzycha – próbowano poznać i określić, czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie, sztuka teatralna realizowana w danej przestrzeni, może warunkować pozytywne zmiany, być asumptem do podejmowania indywidualnej aktywności – w różnych obszarach życia, być czynnikiem budującym i usprawniającym ład społeczny.

Podejmując się opracowania określonego obszaru aktywności (życia, egzystencji) pewnej społeczności, należy liczyć się z ryzykiem i pewną niedoskonałością osiągniętego rezultatu. Związane jest to, z jednej strony, z niemożnością ujęcia całego spektrum zjawiska, zagadnienia. Z drugiej zaś – owym badawczym penetracjom towarzyszą zawsze subiektywne preferencje wyboru. To w naturalny sposób narzuca pewne ograniczenia. Pomimo tego zdecydowano się zaprezentować szerszemu gronu przemyslenia znakomitych reprezentantów nauk społecznych, w tym głównie z zakresu pedagogiki społecznej, pedagogiki kultury, a także socjologii wychowania oraz własne refleksje, pragnąc zwrócić uwagę na niewykorzystane, a w pełni istniejące możliwości społecznej rewitalizacji lokalnych środowisk, angażując w tym celu podmioty pola artystycznego, jakie stanowią teatr i sztuka teatralna.

Niniejsze opracowanie, prezentujące możliwości realizacji procesu rewitalizacji społecznej z wykorzystaniem sztuki teatralnej, w przestrzeni konkretnych środowisk, stanowi przykład rozwiązywania zróżnicowanych problemów społecznych. Przywołane w opracowaniu przykłady mogą służyć za pewien wzór możliwości osiągnięcia pożądanego stanu w innych, równie trudnych przestrzeniach społecznych.

* * *

Na zakończenie słowa serdecznych podziękowań pragnę skierować do recenzentów: Pani prof. dr hab. Krystyny Ferenz oraz Pana prof. dr. hab. Jacka Piekarskiego za opinie oraz cenne wskazówki naukowe i uwagi, które pozwoliły wzbogacić pracę.

Za wsparcie, obecność i uwagę dziękuję moim Bliskim i Przyjaciołom, szczególnie piękne słowa podziękowań kieruję do dr Ewy Bielskiej oraz dr Agaty Rzymelki-Frąckiewicz za pierwsze opinie.

Wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do powstania niniejszej książki, bardzo serdecznie dziękuję.

Teresa Wilk

A social revitalization through theatrical play
as assessed by the representatives (authors and receivers) of the dramatic art of
Legnica, Nowa Huta and Wałbrzych

Summary

The book presents the possibilities of the use of a contemporary theatrical play in the process of social revitalization of local communities. The notion of "revitalization" as such, defining the changes obtained through restoration and, at the same time, modernization of both physical spaces and social bonds (relations), has been used in the architecture for years and, basically, is identified with changes within the scope of the external image of towns.

Meanwhile, noticing a series of abnormalities of the social nature appearing in many communities and the need of their improvement, one can assume that the very notion in equal measure perfectly reflects the idea of changes in the social sphere.

The analyses presented in the book concern the three selected communities of Legnica, Nowa Huta and Wałbrzych, the towns which, in the past, constituted vital communities of our country from the economic and cultural perspective. As a consequence of the transformation process, the very towns lost their old potential. Currently, the communities under investigation represent a series of social problems: unemployment, poverty, liability of social bonds, life helplessness, solitude. In the case of so many difficulties, there appears a strong need of taking rational actions improving the every-day life of town dwellers.

Apart from numerous methods used in the processes of social compensation and modernization, what attracts the attention in the very processes is the use of a theatrical play. The specificity of the theatre — a theatrical play — a permanent curiosity surrounding the social reality made the mutuality (perceptiveness) of the theatre and society be a norm of its kind. This, in turn, both in the past and in the present, have implicated a series of tasks and functions which the theatre can fulfill and, unquestionably, fulfills to its society and its space.

The selection of the towns examined was determined by not only a difficult economic and social situation, but, above all the theatres working well in particular

towns. The theatres functioning in given spaces perform a series of social functions. Most of all the very actions are oriented on the activation of local communities. The analyses conducted were basically focused on the participation of social communities in theatrical projects, and socio-economic as well as architecture changes taking place in the communities under discussion.

The solutions (improvements) presented in the book referring to the communities experiencing difficult situations to a large extent constitute an example of a positive use of a theatrical play in everyday life. Thus, a theatrical play has become a form of prevention, therapy and compensation, and the revitalization tool for local communities.

Teresa Wilk

La revitalisation sociale par l'art théâtral contemporain
selon des représentants (créateurs et destinataires)
de l'art dramatique de Legnica, Nowa Huta et Wałbrzych

Résumé

Le livre présente les possibilités d'employer l'art théâtral contemporain dans le processus de la revitalisation sociale des milieux locaux. La notion de revitalisation, qui définit des changements dus à une reconstruction et également une modernisation de même de l'espace physique que des liens (relations) sociaux, est utilisée dans l'architecture depuis des années ; elle est généralement identifiée avec des transformations au niveau de l'aspect extérieur des villes. Pourtant, tout en observant une série d'irrégularités d'ordre social présentes dans de milieux différents et la nécessité de les éliminer, il faut remarquer que cette notion se réfère aussi de manière parfaite aux changements dans la sphère sociale.

Les analyses présentes dans l'étude concernent trois milieux choisis : Legnica, Nowa Huta et Wałbrzych, les villes constituant autrefois des centres économiques et culturels importants de notre pays. En conséquence du processus de transformation ces villes ont perdu leur ancien potentiel. A présent les milieux mentionnés représentent une série de problèmes sociaux : chômage, pauvreté, labilité des liens sociaux, perplexité et solitude. Face aux difficultés si nombreuses apparaît le besoin urgent d'entreprendre des actions rationnelles qui facilitent la vie quotidienne des habitants.

En outre de diverses méthodes employées dans le processus de compensation et de modernisation sociale, l'application de l'art théâtral dans les processus en question attire l'attention. La spécificité du théâtre — de l'art dramatique — une curiosité permanente de la réalité sociale qui entoure, ont fait de la mutualité (infiltration) du théâtre et de la société une norme spécifique. Cela implique, de même autrefois qu'aujourd'hui, un éventail de devoirs et de fonctions que le théâtre peut remplir et le fait auprès de la société et de son espace.

Le choix des villes présentées a été dicté non seulement par une situation économique et sociale difficile mais avant tout par des théâtres qui fonctionnent bien dans des centres mentionnés. Les théâtres qui prospèrent dans des espaces

donnés réalisent une série de fonctions sociales, ces opérations sont orientées avant tout à activer des communautés locales. Les analyses effectuées se concentrent principalement sur la participation des communautés locales dans des projets théâtraux et sur des transformations de même sociaux-économiques qu'architecturaux, des milieux en question.

Les solutions (essors) pour des milieux subissant des situations difficiles, proposées dans cette étude, constituent un bon exemple d'application positive de l'art théâtral dans la vie quotidienne. Ainsi l'art dramatique devient une forme de prophylaxie, de thérapie et de compensation, un outil de revitalisation pour des milieux locaux.

Na okładce wykorzystano zdjęcie sceny głównej Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Legnicy, autorstwa Adama Radolińskiego, oraz znaki firmowe Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Legnicy, Teatru Łaźnia Nowa w Nowej Hucie oraz Teatru Dramatycznego im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu

Redaktor
Katarzyna Więckowska

Projektant okładki
Małgorzata Pleśniar

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Ksymena Zawada

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1914-8

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 23,0. Ark. wyd. 28,0. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 43 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.
ul. Hrubieszowska 6a
01-209 Warszawa